

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Mykolo Romerio universitetas

FRIEDRICHŲ NIETZSCHE'S FILOSOFIJOS RECEPCIJA IKIKARINĖJE LIETUVOJE

The Reception of Friedrich Nietzsche Philosophy
in Pre-War Lithuania

SUMMARY

The article analyzes the reception of works of Nietzsche in Lithuania before 1937. It states that great Lithuanian artists were the first to experience the positive influence of Nietzsche's ideas. It was in 1912, when Nietzsche was first mentioned in a published philosophical article. It was the article of Pranas Dovydaitis „Knowledge and Faith“. The article looks into the critical attitude on the philosophy of morals of Nietzsche presented in the works of Pranas Kuraitis, Valentinas Gustainis, Izidorius Tamoaitis, Antanas Miliuskis, Juozas Grinius and other Lithuanian authors. The interpretations of Juozas Čepėnas and Kazys Daukša on the Nietzsche's ideas receive a more positive evaluation. A conclusion is drawn that, compared to the studies of Nietzschean moral criticism and the meaning of the re-evaluation of values carried on in Germany, serious studies of the philosophy of Nietzsche in Lithuania have been lagging behind.

SANTRAUKA

Straipsnyje tyrinėjama Nietzsche's kūrybos recepcija Lietuvoje iki 1937 m. Pažymima, kad pirmieji teigiamą Nietzsche's idėjų įtaką pajuto didieji Lietuvos menininkai. Kaip pirmasis Nietzsche's paminėjimas publikuotame filosofo tekste pripažįstamas 1912 m. Prano Dovydaičio straipsnis „Žinojimas ir tikėjimas“. Analizuojama menkai pagrįsta Prano Kuraičio, Valentino Gustainio, Izidoriaus Tamošaičio, Antano Miliuskio, Juozo Girniaus ir kt. lietuvių autorių Nietzsche's moralės filosofijos kritika. Pozityviau vertinamos Juozo Čepėno ir Kazio Daukšos interpretacijos. Daroma išvada, kad palyginti su Nietzsche's moralės kritikos intencijų ir vertybių pervertinimo prasmės studijomis to meto Vokietijoje, rimtas Nietzsche's filosofijos supratimas nepriklausomoje Lietuvoje vėlavo.

RAKTAŽODŽIAI: moralės filosofija, vertybė, rasizmas, amžinasis sugrįžimas, gyvenimas.

KEY WORDS: moral philosophy; value, racism, eternal return, life.

Lietuvoje Friedricho Nietzsche's kūryba sulaukė ypatingo Vakarų filosofijos vertėjų ir tyrinėtojų dėmesio. Per pastarąjį dvidešimtmetį išversta ir išleista net dešimt šio filosofo kūrinių, parašytos trys jo minčių analizei skirtos knygos¹ ir daug atskirų mokslinių straipsnių. Šiuose darbuose pateikiamos skirtingos Nietzsche's filosofijos interpretacijos. Dar yra autorių, kaltinančių filosofą nacizmo ideologijos inspiravimu, tačiau autorių dauguma nesitenkina visuomenėje paplitusiu griežtai kritišku Nietzsche's idėjų vertinimu, kurį lemia nereflektuotas kai kurių konkrečių jo teiginių supratimas. Kodėl daugumos žmonių sąmonėje yra išvirtinėš Nietzsche's kaip brutalumo apologeto įvaizdis? Galbūt tai senas, XX a. pirmoje pusėje atsiradęs prietaras, kurio apmąstyti nepajėgė paskatinti nei paties autoriaus, nei jo interpretatorių tekstai? Straipsnyje pasigilinsime į pirmąsias lietuviškas Nietzsche's filosofijos analizės. Pradėsime jo idėjų įtakos Lietuvos menininkams apžvalgą, aptarsime pirmąjį Nietzsche's paminėjimą filosofo tekste, pirmąjį teksto vertimą, paviršutinišku mąstytojo supratimu paremtas jo filosofijos kritikas ir pirmuosius bandymus atrasti pozityvią šios filosofijos prasmę. Straipsnio chronologine riba laikysime 1937 m. Išimtis yra Vosylius Sezemano ikikariniu laiku parašyti tekstai, jų šiame darbe neanalizuosime, nes rimčiausiai Nietzsche's filosofiją jis yra apmąstęs karo metais. 1938 m. ir vėlesnius kūrinius, t. y. karo ir ankstyvojo pokario metų šios filosofijos recepcijas, ketiname aptarti kitame to paties ciklo straipsnyje.

Iš likusių šaltinių galima sužinoti, kaip į Nietzsche's mintis reagavo Lietu-

vos filosofai ir menininkai. Pažymėtina tai, kad menininkai daug anksčiau pajuto jų prasmę. Žinovai teigia, kad filosofo idėjos darė įtaką žymiausiųjų kūrėjų – Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Jurgio Baltrušaičio, Juozapo Albino Herbačiausko, Vinco Mykolaičio Putino – pasaulėžiūrai. Literatūros teoretikė Aušra Jurgutienė teigia, kad „Nietzsche's poveikį XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros modernizuotojams [...] yra pripažinęs ne vienas tyrinėtojas.“² 1929 m. Herbačiausko knygos *Dievo šypsenos* analizė autorei leidžia tvirtinti, kad „Herbačiausko kaip ir Nietzsche's maištas yra nukreiptas į naujos žmonijos ateities formavimą, keičiantį patį žmogų, jo saviemonę, iš minios, iš „vergų karalystės“ iškeliantį lyderį, aristokratą, „didžiųjų siekių žmogų.“³ Verta atsiminti, kad Herbačiauskas ir anksčiau – 1908 m. knygoje *Erškėčių vainikas* – minėjo Nietzsche'ę kartu su kitais germanų genijais, kurių išsilavinimui darė įtaką helėnų kultūra, ir kartu su dramaturgais, kurių dėka laivinosi lenkų literatūros kūrėjai⁴. Kitoje šios knygos vietoje Herbačiauskas kritiškai iliustravo Nietzsche's amžinojo sugrįžimo idėją ironiškai pasakodamas apie amžiną tapsmą: galvijais, beždžionė, žmogus, viršžmogis, vėl galvijais ir t. t.⁵ Vis dėlto autorių laikytume labiau filosofo šalininku negu kritiku, nes netrukus, 1911 m., laiške „Aušrinės“ redakcijai terminą *Wille zur Macht* jis pavartojo kaip aukštą įvertinimą⁶. Pereidami prie Lietuvos filosofų reakcijų, pažymėsime, kad Nietzsche's maišto prasmę jie įžvelgė ir aprašė kiek vėliau.

Mūsų duomenimis, pirmasis iš lietuvių filosofų apie Nietzsche's mintis spau-

doje užsiminė Pranas Dovydaitis 1912 m. „Aušrinėje“ publikuotame straipsnyje „Žinojimas ir tikėjimas“. Dovydaitis pritarė Nietzsche's minčiai, jog „pirmutinis logiško (galvojimo) laipsnis yra sprendimas, kurio esybė, sulig geriausiųjų logikų nustatymo, esti „tikėjime“⁷, tik abejotina, ar suprasdamas šio teiginio intenciją ir jo kontekstą, straipsnio autorius būtų jam pritaręs. Kitos Nietzsche's citatos pasirinkimas ir įvertinimas jau aiškiai rodo, kad filosofą mūsų autorius suprato paviršutiniškai. Teiginį, jog „protavimo (*Urteil*) neteisingumas tai dar ne argumentas prieš jį, ir mes pamatinai linkę tvirtinti, kad neteisingiausi protavimai mums yra reikalingiausi“⁸, Dovydaitis įvertino kaip atskleidžiantį „autonomizmo, subjektyvizmo ir relativizmo mintijime šaknis“, tęsdamas, kad „jos savo mastą ima principialiam objektivos tiesos negerbime, nenorėjime prieš ją nusilenkti, o geisme nuo jos atsiliuosuoti.“⁹

1915 m. buvo publikuotas pirmasis kūrinio *Štai taip Zaratustra kalbėjo* ištraukų vertimas į lietuvių kalbą. Vertė būsimasis rašytojas Ignas Šeinius, tuo metu Maskvoje studijavęs meno filosofiją. Išverstos buvo dvi ištraukos apie paskutinį žmogų ir antžmogį iš įžanginės Zaratustos kalbos ir dvi jo kalbos: „Apie sakiklas doribiu“ [*Von den Lehrstühlen der Tugend*], „Apie rinkos muses“ [*Von den Fliegen des Marktes*]. Ištraukose pasakojama, kad Zaratustra paskelbia, jog Dievas jau miręs, bet miesto aikštėje jo niekas nesupranta. Žmonės nebesiekia kilti aukščiau savęs, neabejoja savo tiesomis, o tuos, kurie išsiskiria iš jų minios, laiko bepročiais. Net išminčius šlovina ramų miegą kaip žmogaus gyvenimo prasmę, tiesa, greta kitų ramaus miego sąlygų

skelbdamas ir pačiam Nietzsche'i priimtinus priesakus: „Dešimts kartų per dieną turi tu pats save nuveikti“¹⁰, „Dešimts teisibiu turi tu išgalvoti per dieną“¹¹. Išversto teksto pabaigoje įspėjama, kad žmonės nežino, kas yra didybė, nesupranta kuriančiųjų naujas vertybes, net artimieji nekenčia už juos giliau mąstančio. Teisingumas ir švelnumas didį žmogų verčia nekaltinti mažųjų, bet pastarųjų „siauroji siela galvoja: „Kalta kiekviena didžioji butis.“¹² Nors vertimas nebuvo tobulas, lietuvių skaitytojais galėjo suprasti šias svarbias Nietzsche's idėjas.

Kita vertus, tuo metu tik paviršutiniškai filosofą suprato net ir tie, kurie jį skaitė originalo kalba. Pavyzdžiu galėtų būti 1917 m. Adomo Jakšto-Dambrausko klausimas Stasiui Šalkauskiui, ar šis skaitęs *Štai taip Zaratustra kalbėjo*, priduriant, kad ši knyga – „liguista „frazemacherystė.“¹³ Vėlesniuose straipsniuose Jakštas užsiminė apie Nietzsche'ę dar porą kartų, jo sekėjais kritiškai pavadino jaunuosius menininkus, o tai liudija, kad savo išankstinės nuostatos prelatas nepakeitė.

Savo paviršutiniško požiūrio į Nietzsche's mintis nepakeitė ir jau minėtas Dovydaitis. 1926 m. straipsnių cikle „Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas“ jis vėl kelis kartus pikta užsiminė apie Nietzsche's tiesos ir moralės sampratą. Autorius nesigilino į gyvybės termino prasmę, manė, kad Nietzsche's filosofijoje „gyvybės plėtotė imama grynai vitališkai, galėtum sakyti, brutališkai, kaipo fiziškoji egzistencija“¹⁴, neaiškindamas filosofo motyvų, jį kaltino žiaurumu silpnajam.

Profesionaliausią to meto Lietuvos filosofijos kontekste imoralizmo teorijos kilmės analizę pateikė Pranas Kuraitis

straipsnyje „Per Kantą į Nietzsche“, publikuotame žurnale „Logos“ 1921–1922 m. Autorius nesigilino į paties Nietzsche's teiginių daugiaprasmiškumą, jį paprasčiausiai apkaltino ekscentriškais pasityčiojimais „iš doros“¹⁵, bet nagrinėdamas jo teorijos ištakas, aptarė valios, proto ir gėrio santykius Fichte's, Schellingo, Hegelio ir Schopenhauerio sistemose, paaiškino estetizmo ir reliatyvizmo susiformavimą.

Ne vien plačiausias, bet ir giliausias Nietzsche's filosofijos tyrinėjimas buvo 1925–1926 m. publikuotas žurnale „Kultūra“ – tai straipsnių ciklas „Fridrikas Nicšė“¹⁶. Jos autorius buvo Jono Agaro slapyvardžiu pasirašinėjęs filosofijos daktaras kunigas Juozapas Čepėnas. Straipsniuose buvo paprastai bei ypač geranoriškai skaitytojams paaiškinta pozityvioji Nietzsche's idėjų prasmė. Autorius nurodė, kad jis pats nespėndžia, ar teisingai Nietzsche vertino krikščioniškąją dorovę, ir siūlė apie tai mąstyti ir spręsti kiekvienam savarankiškai. Didžiu filosofo nuopelnu Čepėnas laikė tai, kad jis pirmasis žmonijos istorijoje tyrinėjo moralę kaip problemą, abejojo ne vien dėl krikščioniškosios Dievo ir pasaulio, bet ir dėl krikščioniškosios žmogaus gyvenimo tikslų bei prasmės sampratų. Nemažai dėmesio autorius skyrė nyčiskųjų naujo dorovės pagrindimo pastangų aptarimui. Siūlymus atmesti senąjį ir sukurti naująjį tikėjimą jis interpretavo kaip siekį tikėti naujo, tobulesnio, ne vien kūniškai, bet ir dvasiškai galingesnio žmogaus galimybe, galintį suteikti gyvenimo prasmę net ir anapusyje netikintiems. Čepėnas objektyviai papasakojo apie daugelį svarbių Nietzsche's filosofijos temų¹⁷ ir, lyg atsakydamas pa-

viršutiniškiems filosofo kritikams, pabaigoje teigė: „klastingai ir supuvusiai žmonijai Nicšė pakišė veidrodį panosin, bet jiniai yra tokia akla ir svinga, jog savo veido nepažįsta.“¹⁸ Mūsų duomenimis, šis straipsnių ciklas ir buvo pirmasis publikuotas lietuvių filosofo bandymas įsigilinti į Nietzsche's idėjas. Nors vėlesnių metų publikacijose atsirado kelios korektyškos jų interpretacijos, bet vyrauti nesiliovė „akla“ kritika.

Bandymu nešališkai aptarti „amžinojo sugrįžimo“ idėją išsiskyrė Izaokas Donskis. 1929 m. straipsnyje „Praėjusio laiko būties problema“ Nietzsche's idėją jis apsvarstė sykiu su kitų filosofų laiko teorijomis. Donskis neigė amžino visų įvykių sugrįžimo galimybę remdamasis grynai loginiais ir ontologiniais argumentais¹⁹, kitaip negu daugelis kitų interpretatorių, neužsiminė nei apie „amžinojo sugrįžimo“ teorijos implikacijas žmogaus gyvenimo prasmės sampratai, nei apie šios teorijos santykius su kitomis pagrindinėmis Nietzsche's filosofijos temomis.

1933 m. etnologas Jonas Balys minėjo Nietzsche tarp kitų Vokietijos „kūrybiškai filosofišku genijų“²⁰, bet iš jo teksto neįmanoma suprasti, ar jis pats buvo skaitęs filosofo kūrybą, ar tik pakartojo svetimą jos įvertinimą.

Tų pačių metų straipsnyje „Rasizmo filosofija ir etika“ Valentinas Gustainis tvirtino, kad „Nietzsche yra ryškiausiai iškėlęs pagrindinę filosofinę rasizmo idėją“²¹, „išreiškęs tuos rasinius filosofinius ir moralinius idealus, kuriais šandien gyvena nacionalsocialistinė Vokietija.“²² Autorius neanalizavo filosofo idėjų, tik pateikė, jo nuomone, rasizmą iliustruojančių citatų iš *Zaratustros*, siedamas meilę „vaikų žemei“ su tėvų

kraujo praliejimu, užuojautos kritiką – su antihumaniškumu. Tiksliau, Nietzsche's intencijas atspindėjo citatos apie tolimojo meilę ir moterystę. Jos galėjo būti suprastos kaip mintys apie nepasitenkinimą tuo, kas jau yra, siekį iškilti aukščiau savęs paties bei būsimų kūrėjų kūrimą. Vis dėlto šiame straipsnyje filosofui pareikšti kaltinimai nebuvo adekvatūs. Neadekvatumas ypač išryškėja palyginus paties Gustainio rasės tobulinimo sampratą²³ ir Nietzsche's žmogaus saviųveikos koncepciją.

Gilesniu požiūriu į Nietzsche's filosofiją nepasizymėjo ir Izidorius Tamošaitis. Tais pačiais metais žurnale „Vairas“ publikuotame straipsnyje „Žmogus ir vertybių pasaulis“ bandydamas įrodyti, jog yra objektyvios vertybės, jis kaltino Nietzsche'ę vertybių esmės ir žmogaus santykio su vertybių pasauliu nesupratimu²⁴.

1935 m. ypač neigiamą platesnį Nietzsche's etikos įvertinimą pateikė teologas Antanas Maliauskis. Nietzsche's idėjas jis kritikavo dviejose savo knygos *Etika* vietose. Apžvelgdamas etikos istoriją, autorius Nietzsche'i paskyrė atskirą skyrių²⁵. Jame papasakojo apie filosofo gyvenimą, išvardijo jo veikalus ir apkaltino jį dekadentiškumu, ateizmu, darvinizmu. Kaltinimai kartojasi ir vienoje iš skyriaus „Dorumo ir nedorumo norma“ dalių, kurioje Nietzsche's, kaip pirmosios moralpozityvistų šakos atstovo, teiginių vertinimui vėl tenka atskira dalelė²⁶. Teologas pripažino, kad daugelis įvairiose vietose užrašytų Nietzsche's minčių vienos kitoms prieštarauja, teigė, kad „tų prieštaravimų, tų klūpčiojimų yra pilna visa jo sistema“²⁷, tačiau aptarimui išrinko tik tuos fragmentus, kuriuose šlovi-

nama brutali jėga bei tyčiojamosi iš krikščionybės. Maliauskis nebandė suprasti, kodėl Nietzsche kritikuoja tradicines dorybes, kodėl laukia antžmogio. Autorius karą suvokė tik tiesiogine šio žodžio prasme. Nesigilindamas į aktyviųjų jėgų koncepciją, ponų elgesį manė esant tik sąmoninga prievarta kitų žmonių atžvilgiu. Jis nepastebėjo ir „amžinojo sugrįžimo“ idėjos, tad teigė, kad Nietzsche nepripažįsta atsakomybės buvimo.

Tais pačiais metais porą kartų apie Nietzsche's teoriją užsiminė Antanas Smetona savo kalboje tautininkų suvažiavime. Smetona nepritarė silpnųjų moralės sampratai, pateikė taiklią rasizmo kritiką, bet nesusimąstydamas pakartojo tuo laiku populiarias mintis, kad Nietzsche davė pradžią rasizmo teorijai. Be to, ribotą sąvokos „*Wille zur Macht*“ supratimą kalbėtojas parodė teigdamas, kad „tautų santykius turi lemti, [nacional socialistai] sako, vien stiprioji valia, valdžios įsigėdimas: *Wille zur Macht*.“²⁸

1936 m. žurnale „Akademikas“ publikuotame straipsnyje „Asmenybės klausimu“ pozityvų Nietzsche's minčių vertinimą pateikė Kazys Dausa. Greta kitų filosofų idėjų analizių autorius trumpai užsiminė ir apie nyčišką žemiškos žmogaus būties bei Zaratustros asmens sampratą. Dausa teigė, kad Nietzsche kūrė herojiškojo realizavimo filosofiją, siekė imanentiškume įtvirtinti individualią egzistenciją. Priešingai negu dauguma kitų lietuvių interpretatorių, jis taikliai nurodė, kad šio filosofo protestas prieš idealizmą „nėra raginimas geidulius tenkinti, o priešingai – gyvenimas, dėl kurio Nietzsche kovoja ir protestuoja, privalo būti puikus ir didelis.“²⁹ Dausa nepaaiškino, kaip reikėtų suprasti gyve-

nimo puikumą ir didumą, tik pakartojo paties Nietzsche's mintį, jog gyvenimą tokiu gali paversti tai, kas didina jo dinamiškumą ir intensyvumą. Neįprasta lietuviškajame to meto kontekste buvo ir jo Zaratustros interpretacija. Į klausimą, iš kur kyla Zaratustros spontaniškasis ir dinamiškasis asmuo, autorius atsakė, kad jo dvasia subręsta vienu metu, suvokdama „savo pačio esmę ir iš to darosi dinamiška. Jei norite, Zarathustros kelias į dinamiškumą eina per kontemplaciją ir savo egzistencijos suvokimą.“³⁰ Pažymėtina ir tai, kad Dausa Zaratustros įvaizdį pasirinko aiškindamas ne kokį nors brutalų veiklumą, o tikrajai asmenybei būdingą gilią savivoką.

Tais pačiais metais apgintame diplominiame darbe „Heideggerio egzistencialinės filosofijos pagrindai“ Juozas Girnius pateikė trumpą Nietzsche's idėjų, dariusių įtaką Heideggerio mąstymui, apžvalgą. Girniaus apžvalga buvo gana objektyvi, bet ir jis manė, kad Nietzsche supriešina kūną ir dvasią ir vadovaujasi

šia kūniškumo ir dvasiškumo perskyra, tik, priešingai tradicijai, vertybe laiko kūnišką individualaus žmogaus gyvenimą. Apžvalga buvo baigta ne aiškiais argumentais, o retorine fraze, kuria Nietzsche pavadintas „Trečiojo Reicho vitalinės filosofijos tėvu“³¹. Beje, autorius buvo įsitikinęs savo nuomonės teisingumu ir netrukus aptartą disertacijos teksto dalį be taisyčių publikavo žurnale „Logos“³². Žinoma, vėliau Girniaus požiūris keitėsi.

Kitais metais žurnale „Kultūra“ buvo publikuotas straipsnis, kuriame teigta, jog būsia „įdomu pasekti, kiek Nietzsche's filosofija turi bendro su dabartiniu fašizmu.“³³ Straipsnis nebuvo savarankiška analizė, pats jo autorius nurodė, kad rėmėsi B. Bernadinierio studija apie Nietzsche's filosofiją³⁴. Autorius pakartojo tai, kad šios „filosofijos pagrindiniai postulatai daug prisidėjo prie fašizmo doktrinos susidarymo“³⁵, teigė, kad „fašizmo ideologija tikrai turi labai daug Nietzsche's filosofijos bruožų.“³⁶

IŠVADOS

Pirmieji teigiamą Nietzsche's idėjų įtaką pajuto didieji Lietuvos menininkai. Lietuvių filosofai pirmiausia pateikė paviršutinišką vokiečių filosofo tiesos ir gėrio sampratų kritiką. Iki kariniu laikotarpiu vyravo Nietzsche's moralės filosofijos recepcija, neparemta jo ontologijos ir epistemologijos studijomis. Dažnai vokiečių filosofo vardas ar jo sąvokų pavadinimai vartoti net nemažant, tik kaip pejoratyvinės išraiškos. Prieškario metais pasirodė darbų, kuriuose buvo nekritiškai aptariamasi Nietzsche's filo-

sufijos sąsajos su rasizmo ir nacionalsocializmo ideologijomis. Gilesnėmis jos interpretacijomis išsiskyrė Čepėnas ir Dausa – mąstytojai, turėję galimybę studijuoti filosofiją Vokietijoje. Pažvelgus į ikikarinę Nietzsche's filosofijos recepciją Lietuvoje platesniame kontekste, palyginus ją su Nietzsche's krikščioniškosios moralės kritikos intencijų ir vertybių perversinimo prasmės studijomis to meto Vokietijoje, darytina išvada, kad rimtas jos supratimas nepriklausomoje Lietuvoje vėlavo.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Arūnas Mickevičius, *Galia ir interpretacija. F. Nietzsche's filosofijos profiliai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 184 p.; Jūratė Baranova, *Nietzsche ir postmodernizmas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, 242 p.; *Gyvenimo apologija: Nietzsche'ės teorinės interpretacijos*. Sudarytojas Antanas Andrijauskas. Vilnius: Versus aureus, 2007, 458 p.
Ir A. Mickevičius, ir J. Baranova nurodo tik po 1991 m. išleistus lietuvių autorių darbus, kuriuose nagrinėjama Nietzsche's filosofija, nei apie tarpukariu, nei apie karo metu, nei apie išėvijoje parašytus straipsnius jų monografijose neužsimenama.
- 2 Aušra Jurgutienė, *Juozapas Albinas Herbačiauskas ir Friedrichas Nietzsche*. Kaunas: VDU, 1999, p. 3.
- 3 Ten pat, p. 9.
- 4 Juozapas Albinas Herbačiauskas, *Erškėčių vainikas*. Vilnius: Vaga, 1992, p. 66.
- 5 Ten pat, p. 75-76.
- 6 Juozapas Gerbačiauskis, Gerbiamoji redakcija, *Aušrinė*, 1911, nr. 2 (9), p. 60.
- 7 Pranas Dovydaitis, Žinojimas ir tikėjimas, *Ateitis*, 1912, nr. 8, p. 329.
- 8 Ten pat, nr. 2, p. 70.
- 9 Ten pat.
- 10 Fridrichas Nicše. Iš Šitaip kalba Zaratustra. Iš vokiečių k. vertė I. Šeinius. // *Pirmasai baras*. Vilnius: Martino Kuktos spaustuvė, 1915, p. 151.
- 11 Ten pat.
- 12 Ten pat, p. 156.
- 13 Kun. A. Dambrausko laiškas Nr. 6. Kn. Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. III. Vilnius: Mintis, 1993, p. 382.
- 14 Pranas Dovydaitis. Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas, *Židinys*, 1926, Nr. 6-7, p. 391.
- 15 Pranas Kuraitis. Per Kantą į Nietzsche, *Filosofijos raštų rinktinė*. Čikaga: Ateitis, 1990, p. 19.
- 16 Jonas Agaras. Fridrikas Nicšė (Nietzsche), *Kultūra*, 1925, nr. 10, p. 468-473; nr. 11, p. 519-523; nr. 12, p. 583-586; 1926, nr. 1, p. 20-24; nr. 4, p. 190-194; nr. 5-6, 246-251; nr. 7, 305-308.
- 17 Platesnis jų nagrinėjimas peržengtų šio straipsnio ribas, tad jį paliksime vėlesniems tyrinėjimams.
- 18 Ten pat, p. 308.
- 19 Izaokas Donskis, Praėjusio laiko būties problema, *Logos*, 1929, nr. 1, p. 8.
- 20 Jonas Balys, Rasė ir dvasia, *Vairas*, 1933, t. VIII, nr. 7-8, p. 332.
- 21 Valentinas Gustainis, Rasizmo filosofija ir etika, *Vairas*, 1933, t. VIII, nr. 5, p. 51.
- 22 Ten pat, p. 52.
- 23 Gustainis nepritarė politiniam rasizmui, bet ragino susidomėti eugenika, „savo krašte pradėti visai sąmoningą rasės gerinimo politiką“ (ten pat, p. 60).
- 24 Izidorius Tamošaitis, Žmogus ir vertybių pasaulis, *Rinktiniai filosofiniai raštai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 298.
- 25 Antanas Maliauskis, Friedrich'as Nietzsche, *Etika*. Pirmoji knyga. Bendroji dalis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto leidinys, 1935, p. 46-65.
- 26 Antanas Maliauskis, Fr. Nietzsche. Ten pat, p. 115.
- 27 Ten pat, p. 61.
- 28 Tautos Vado kalba tautininkų suvažiavime, 1935. I. 5, *Vairas*, 1935, t. XIII, nr. 2, p. 131.
- 29 Kazys Dausa, Asmenybės klausimu, *Akademikas*, 1936, nr. 15, p. 307.
- 30 Ten pat, p. 310.
- 31 Juozas Girnius, Heideggerio egzistencialinės filosofijos pagrindai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 15.
- 32 Girnius Juozas, Įvadas į Heideggerio egzistencialinės filosofijos pagrindų svarstymą, *Logos*, 1936, nr. 1, p. 81-100 (apie Nietzsche's filosofiją – p. 87).
- 33 A. Baikštys, Fašizmas ir Nietzsche's filosofija, *Kultūra*, 1937, nr. 8, p. 415.
- 34 Manytume, kad tai buvo knyga: Бер Моисеевич Бернадинер, *Философия Ницше и фашизм*. Москва – Ленинград, 1934.
- 35 A. Baikštys, Fašizmas ir Nietzsche's filosofija, *Kultūra*, 1937, nr. 8, p. 415.
- 36 Ten pat, p. 418.